

SZÁSZ IMRE: FELHŐFEJES

„Ostobaság kérdéseket intézni egy könyvhöz” — mondja egy helyütt Victor Hugo. Am ha az olvasót igazgatják és elgondolkodtatják a kapott élmények, kénytelen kérdezni a könyvtől. Az effajta írások közé tartozik Szász Imre regénye, a *Felhőfejes*.

Sajátos erővel árad belőle hétköznapijaink kapcsolatainak, magatartásának irodalmunkban divattémává vált szintézise. Az író nem óhajt az olvasóra erőszakolni előre formált pontint de vue-ket. Közöl, elmond, mozgalmas képekkel bemutat, az élmény expresszív erejével meggyőz, s mindezt a beszélőtárs könnyed modorában teszi.

Jó ismerője annak a világnak, melyben Forgács Ferenc éli a maga zsilált, parttalan életét. A felbomlott házasság emlékei ránehezednek, s az elmagányosodó ember közönyével fordít hátat a számára kényelmetlen konvencióknak. Derűs érzelmi szálak kötik leányához, Kiskatához, aki gyerekes szeretettel rajong

érte. Egyszerű szituáció ez, melyben a köznapias drámaiság indulatpólusait kötni és oldani lehet. Forgács autótúrára viszi Kiskatát, s eljutnak a nagyszülőkhöz is. Kalandos út, keserű élmények, fájó lelki vesszőfutás formálják a kislány érzelmeit. Szembenéz az irgalmatlan valósággal: az autóstoppal felszedett nöcskét elmarja apja mellől; néma együttérzéssel, de meg nem értéssel szemléli apja meghátrálását egy pökhendi úrvezetővel és a rendőrökkel folytatott vitájában, hiszen a félbehagyott igazságról még nincs fogalma. És a nagyszülői ház?! Forgács gyermekkorának édené, kopott emlékek tarka világa, melyben Kiskata olyan idegenül mozog, újabb megpróbáltatásokat tartogat. A családot összefűző harmónia és szeretet rideg, akár a kariatidák kómosolya. Ebben a miliőben megrendítően hat a kislány kétségbeesett tiltakozása, amikor édesanyja védelmére kel. A lázadás tiszta indulatát és az ebből

sarjadó felismerést, hogy megalkuvás nélkül nehéz a felnőttek világában élni, fegyelmezett egyszerűséggel mutatja meg az író Kiskata lelki válságában.

A regény életszerűségét bátran formálja Szász Imre, s ezért meglepő a mű szabadkozó prologusa: „... ne keress élő, létező egyes embereket a regényalakok mögött. A képzelet teremtményei ők, a valóság csak a nyersanyagot szolgáltatja hozzájuk.” Így igaz, de az olvasót a nyersanyag legalább annyira érdekli, mint annak finommá motivált szövete — a regény, s ha már így igaz, akkor a való élettel asszociálva nem mondhatunk le együttérzésünk vagy ellenszenvünk jogáról, amikor elénk sodródnak a mű jellegzetes figurái: Zsófi, az „édes élet” könnyüvérű álmódója, az igazgató, az „extra-állampolgár”, Csupa, a „szocialista nexus” ideológusa, és a többiek, akiknek habitusán van mit töprengenünk. (*Szépirodalmi Könyvkiadó* 1967.)

MEIXNER BÉLA

TANULMÁNYKÖTETEK

RÉNYI PÉTER: VITÁBAN

A kritikus tehetsége egy-két írásban is megnyilvánulhat. De igazi erőpróba előtt mégis akkor áll, amikor több év termését rendezzi kötetbe, amikor egy mű vagy irodalmi, kulturális jelenség kapcsán alkalomszerűen kifejtett gondolatait egygyűftüzi. Mert ilyenkor nem kisebb jelentőségű kérdések vetődnek fel, mint: véletlen halmaz-e a kötet anyaga, vagy szervesen kapcsolódnak és kerekednek egésszé az egyes munkák? Van-e egymást átható, kölcsönösen erősítő, kötetet biztosító gondolati tartásuk? Meg tudnak-e állni az ítéletek a változó s múltó időben? Együtt élnek-e a megbírált művekkel és helyesen orientálják-e a holnap olvasóit is?

Izgalmas, minden kritikust egyaránt szorongató kérdések ezek. És természetesen felvetődnek Rényi Péter kötetével kapcsolatban is, mely tíz év távlatra tekint vissza, és ez időben írt esszéiből, tanulmányaiból, kritikái cikkeiből nyújt keresztmetszetet. Igaz, ez a rövid távlat még nem dönthet el mindent. De azt már a legóvatosabb olvasó is megállapíthatja, hogy a kötetnek erős a gondolati töltése; a széles körben mozgó, változatos tematikájú tanulmányokat, a szellemi életünk minden lényeges mozzanatára figyelő, kommunista kultúrpolitikus és teoretikus következetes marxista koncepciója kapcsolja össze, és a gyorsan mozgó, vál-

tozó életünk sodrában a régebbi írásai sem fakultak meg.

Mi a titka a szerzőnek? Imponáló tudása? Elméleti felkészültsége és érzékenysége? Bizonyára ez is, az is. De még valami más is. Szellemi életünk egész szféráját látómezejébe fogja. Elég csak egy pillantást vetni a könyv tartalomjegyzékére, hogy erről meggyőződ-hessünk. Irodalomtörténeti problémák, dráma, film, szépirodalom, könyvművészet, ipari formatervezés, ízlés, nemzedéki sajátosságok mind, mind anyaga tanulmányainak. Nem vezet felületességhez ez a mindent látás? Általában talán indokolt, de Rényi kötetével kapcsolatban felesleges feltenni ezt a kérdést, mert sokoldalúsága szerencsésen ötvöződik lényeglátással, azzal a képességgel, hogy a felületi impressziók mögött az irodalmi és kulturális élet mély áramlatait tapints ki. De ezeket sem önmagukban, hanem az egész magyar társadalom ideológiai állapotával összefüggésben elemzi.

Majdnem minden írása ilyen igényű és fogantatású. Pl. a Heine-tanulmánya, mely megemlékezés, s egy kicsit igazít is a megmerevedett portrén, de ennél sokkal lényegesebb benne az, hogy éppen az ellenforradalom előtt (1956 június-júliusban írta), amikor a revizionizmus, az ismert okok miatt, áttörte a gátat és oly sokan meakulpáltak, ő ebben a tanulmányában a demokratikus mozgalmak leverése után is következetes, az ifjúkori nagy ideáljaihoz hűséges Heinét rajzolja meg. Momento, figyelmeztetés ez a megbolydult világban. Lényeglátás, világnézeti tudatosság és eszmei hűség van ebben az írásban.

Azonban a kiküzdött eszmék nem örök érvényűek. Legalábbis abban a vonatkozásban nem, hogy doktrinárság nélkül nem lehet őket időtől, tértől függetlenül, mindenkor egyformán alkalmazni. Rényi minden idegszálával érzi ezt. Számára nincsenek kész igazságok, könnyen alkalmazható sablonok. Az elméletet minduntalan szembevisíti a valósággal, s közben szemünk előtt fokról fokra haladva alapozza meg az ítéletét. Nem könnyen formálja meg. Töpreng. Talán verejtékezik. És a gondolkodás folyamatának görcseit, rángásait sem retusálja mindig. Nyílt birkózás ez az anyaggal. De ezzel arra készíti az olvasót, hogy ő is megjárja és megküzdje a gondolatérés útját; akarva-akaratlanul beavatottá váljon, és szubjektíve is magáénak érezze az érvek és ellenérvek között meglelt igazságot.

Talán nem is szükséges hangsúlyozni, hogy a szerző az aktuális, sokakat fog-

lalkoztató ideológiai problémákra összpontosítja a figyelmét. Erről árulkodnak tanulmányainak címei is. *Dráma és erkölcs, Kommunista hős és intellektus, Társadalom és egyén, Hatalom és erkölcs* stb. Azonban ez korántsem azt jelenti, hogy csak politikát lát az irodalomban. Sőt egyáltalán nem az aktuálpolitika valamiféle igazolását, hanem a művek eszmeiségét keresi és elemzi. A művészi jelenségek legfontosabb elemeit; valóságartalmukat, gondolati és érzelmi világukat boncolja, és természetesen a marxizmus álláspontjáról, ideológiai minőségek megkülönböztetésére és értelmezésére törekszik.

Ez a magatartás szükségszerűen polemikára is készíti a szerzőt. És valóban, a legtöbb írása, mint ahogy ezt találoán a kötet címe is jelzi, vita hevében született. Tanulmányaiban gondolatok és koncepciók mérköznek. Közéleti igényű ember, aki látja és érti kulturális életünk sokszínű ideológiai áramlatait; tudja, hogy a nézetek tisztázása nélkül nem jutunk előbbre. A langyos opportunizmus, ideológiai passzivitás, üres fejű rajongás vagy elvtelen udvarlás kerékkötője a művészetek fejlődésének. De arról is meg van győződve, hogy az alkotóművész is igényli a vitát. Mert a legtöbb író maga is „vitának szánta művét, és egyenesen örül, ha vitáznak vele”, ezért „az az alkotó, aki elvárja, hogy nézeteit komolyan vegyék, jobb barátot talál a vele nyíltan, szókimondóan vitázó marxistában, mint az elvtelen hajbókolókban. Mi kell ehhez? Mindenekelőtt olyan kritikusok, akik nem elvtelenül szeretik a tehetséges írókat, hanem mélyen és őszintén tisztelik, tehát vitára is érdemesnek tartják őket”. Rényi ilyen kritikusnak bizonyult.

Azonban nem veszélytelen ez a magatartás. Nem azért, amiért az óvatoskodó emberek visszariadnak tőle. Nem azért, mert a vitában ellenérvek is elhangzanak, hanem a polemikus írások nem vehetik át a „téma” egészét; a vitára készítő gondolatra kell koncentrálnia, és közben a mű más lényeges elemei a vizsgálódás körein kívül rekedhetnek, ezért mindig kísért az egyoldalúság. Ugyanakkor óriási plusz is van ebben a módszerben: a lényegre irányítja a figyelmet.

Rényi könyve nem is ebből a szempontból ösztönöz vitára. Módszere és ítéletei nem hagynak kétséget. Azonban mégsem jut mindig egyértelmű eredményre. Ennek több oka van. Némely írásban, mint a *Szegénylegények* esetében is, nem viszi végig a kritikát, mint-

ha idő előtt elernyedne és ezért nem jut el a végkövetkeztetésekig. Másik tanulmányában: *Gondolatok egy művészet-ről* pedig, mintha nem lenné a valóságból kisarjadt eleven problémakört, és ezt fikciószerű öntétellel helyettesíti, ezért csaknem önvitát folytat.

Mindez nem általános, csak elszórt jelenség. De ennél már jóval több figyelmet érdemel az, amit a kritika eddig is felvetett. Részben egyet tudok érteni ezekkel a megállapításokkal; a szerző „megfelelkezik arról, hogy a művészi igazság több is, kevesebb is, mint a filozófiai, az elmélet igazságai”. Ítéleteinél „nem mérlegeli kellően a lélek dialektikáját, az alkotó művész egyéni útjainak, személyes sorsainak tényezőit”. Azonban ezeket is csak jelzéseknek fogadhatjuk el, mert önmagukban ugyan igazságok, de nem minden vonatkozásukban illenek rá Rényi köny-

vére. A problémát én ott látom, hogy a szerző logikus, tiszta koncepciói igazolására nem merít eleget a művészet korántsem másodlagos tényezőiből: a formavilágból. Ettől a közegtől olykor elszakad, és az érveléseiből kihull a speciális művészeti anyag. Ilyenkor absztrakt, spekulatív marad, és bizony itt-ott kategorikusnak és ridegnek hat. Mindezt nem akarom kézlegyintéssel elintézni, és visszavonni sem, de Rényi kötetében valóban nem ez a lényeges, hanem a gondolati tartalom, és azok az ítéletek, állásfoglalások, amelyekkel az irodalmunk s kulturális életünk legaktuálisabb problémáit felveti és tisztázza. Egyszerre értet, láttat és tudatosít; megkönnyíti a tájékozódást; megbízhatóan kalauzolja és orientálja az érdeklődő olvasót. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.*)

KRAJKÓ ANDRÁS

HERMANN ISTVÁN: A POLGÁRI DEKADENCIA PROBLÉMÁI

A cím röviden jelzi, az előszó néhány mondata az okokkal együtt tudatja, hogy a szerző nem a polgári dekadencia sokoldalú, kompletten monografikus feldolgozására törekedett, hanem csupán a modern kapitalizmus néhány objektíve is lényeges és a könyv írójának érdeklődési köréhez is közel álló válságtünetének bemutatására vállalkozott. A tárgyalás problémák száma, valamint feldolgozásuk módja és színvonala így is figyelemre méltó áttekintés létrejöttéhez vezetett; Lukács György hasonló témájú könyvei óta magyar szerzőtől nem jelent meg ilyen munka. Hermann művének jelentőségét ezenkívül még az a tény is növeli, hogy néhány újabb keletű társadalomfilozófiai kategóriával (manipuláció, monadizáció, kettős elidegenedés stb.) behatóan foglalkozva nagymértékben hozzájárul a fejlett kapitalizmusról kialakult kép árnyaltabbá, teljesebbé tételéhez.

Elemzéseit a dekadencia fogalmának tisztázásával kezdi. A társadalmi hanyatlás lényegét általában — s főleg a kapitalizmusra vonatkozóan — abban látja, hogy a vezető osztály nem tud lépést tartani a fejlődéssel, eltávolodik a valóságtól, annak csak látszatszerű felszínét képes megérteni, és hamis valóságtudata alapján mesterségesen, olykor erőszakosan konstruált kapcsolatokat teremt a valósággal, nagyon illuzórikusan és

elégtelenül szüntetve meg így az egyén elszigeteltségének, többszörös elidegenedtségének mind kínzóbbá váló nehézségeit. A dekadencia lényegének ilyen felfogásából szükségszerűen következik az egyén és a termelőerők, az egyén és a közösség — vagy Spengler fogalmazásában: a civilizáció és a kultúra — elmentésének középpontba állítása; ilyen elvi alapozás után szinte elkerülhetetlen az egyén reagálásaira való koncentráció, az ideológiai, különösen a művészi szféra kérdéseire való téma-összpontosítás. Így a könyv lényegében a burzsoázia ideológiai válságának rajza, főként művészetének, ezen belül is irodalmának elvi értékelése. Minden más társadalmi jelenség elsősorban a polgári kultúra megértése céljából lesz Hermann vizsgálódásainak tárgya.

A polgári dekadencia néhány, e műben tárgyalt általános jellemvonását Lukács György már megvilágította, a rájuk vonatkozó kategóriák többségét sokoldalúan kidolgozta. Foglalkozott az új mítoszteremtéssel, a baloldali etika és a jobboldali ismeretelmélet szembenállásának következményeivel, az eltárgyasodás és eldogiasodás különbségével és igen sokat a fasizmus különböző aspektusaival. Hermann támaszkodik ezekre, de ugyanakkor igyekszik e kategóriák modernebb értelmezéseit nyújtani, felhasználva a legújabb — főként